

Чуркіна І. Є.,

старший викладач кафедри фінансів,

грошового обігу та кредиту Одеського інституту фінансів

Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

ВПЛИВ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ НА ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВИ

У сучасних умовах ринкового господарювання одним з основних показників розвитку економіки будь-якої країни є темпи приросту інвестицій в основний капітал. Останніми роками в Україні цей показник мав тенденцію до різкого скорочення з 31,3 і 28,0 % у 2003 і 2004 рр. до 1,9 % – у 2005 р. Ситуацію вдалося дещо стабілізувати в 2006 р. й довести значення вказаного показника до 19,0 %.¹ Однак криза, що виникла у середині 2008 р., поставила під загрозу реалізацію більшості інвестиційних проектів як в Україні, так і в усьому світі. Сьогодні вже відбувається жорстка конкурентна боротьба між державами саме за такий вид ресурсів, як інвестиції.

Донедавна вважалося, що основними інвесторами корпорацій (реальний сектор економіки) є юридичні особи, тобто інституціональні інвестори. Однак експертами доведено, що з 70-х років ХХ ст. американські вкладники (фізичні особи) почали перетворюватися у масових інвесторів, а саме: якщо до 1985 р. акції тримали 20 % домогосподарств, то у 2006–2007 рр. їх частка наблизилася до двох третин. В умовах глобалізації такі тенденції мали незабаром з'явитися й на українському фінансовому ринку. Однак світова економічна криза, що розпочалася у минулому році, внесла певні корективи у розвиток подій.

Актуальність цієї проблеми полягає в тому, що в умовах кризи українці дедалі частіше замислюються над тим, куди варто надійно й вигідно вкласти гроші й при цьому мінімізувати видатки на сплату податків та зберегти їх від знецінювання. Незважаючи на низький, порівняно з розвиненими країнами, рівень добробуту населення України, у державі вже формується соціальний прошарок громадян, які мають у своєму розпорядженні вільні кошти й бажають їх інвестувати в легальний бізнес із метою одержання пасивних доходів, тобто без особистої участі в управлінні бізнесом.

Дослідженням теоретичних і практичних аспектів цієї проблеми займаються такі провідні вітчизняні вчені-економісти, як В. Андрущенко, В. Вишневський, О. Данілов, В. Зимовець, Ю. Іванов, В. Мельник, О. Лапко, С. Лекарь, А. Соколовська, В. Федосов, Л. Федулова та ін. Однак аналіз наукових джерел свідчить, що питання, які стосуються впливу системи оподаткування доходів фізичних осіб на формування інвестиційних ресурсів у країні, недостатньо опрацьовані й вимагають наукового обґрунтування.

Метою статті є висвітлення проблеми впливу системи оподаткування доходів фізичних осіб на формування інвестиційних ресурсів у країні, до-

¹ Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

слідження можливості покращання інвестиційного клімату в державі за рахунок удосконалення адміністрування податку з доходів фізичних осіб, також запропоновано шляхи заощадження доходів населення в умовах кризи.

Загальновідомо, що фінансовий ринок являє собою сукупність ринкових інститутів, що спрямовують потік грошових засобів від власників (інвесторів) до користувачів (позичальників) за допомогою фінансових інструментів (цінних паперів). За своєю сутністю фінансовий ринок є багатограним, але єдиним предметом купівлі-продажу виступають кошти, що надаються в різних формах. При цьому учасниками фінансового ринку є:

- суб'єкти господарювання з надлишком грошових коштів;
- суб'єкти господарювання з дефіцитом грошових коштів;
- фінансові посередники.²

Об'єктивною передумовою функціонування фінансового ринку є несумісність потреб у грошових ресурсах суб'єктів господарювання та наявності джерел покриття цих потреб. Насправді вільними грошовими коштами володіють одні суб'єкти ринку (інвестори), а інвестиційні потреби виникають у інших (корпорацій). Тому функціональне призначення фінансового ринку полягає у посередництві при переміщенні грошових ресурсів від власників (інвесторів) до користувачів (позичальників). Якщо фінансовим інструментом, за допомогою якого спрямовується потік коштів від інвестора до позичальника, є корпоративні цінні папери (акції), то інвесторами відповідно до чинного законодавства України можуть бути фізичні та юридичні особи, а також держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, або територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном.³

Такі фінансові інститути, як банки, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії хоча й акумулюють значну частину вільних коштів фізичних осіб, але вже не є пріоритетними з погляду максимізації доходів громадян і починають поступатися своїми позиціями іншим фінансовим посередникам, таким, як інвестиційні компанії, пайові інвестиційні фонди, що представляють фондовий ринок. Це дає змогу залучити додаткові фінансові ресурси в реальний сектор економіки не тільки за рахунок вільних коштів суб'єктів господарювання, але й заощаджень населення.

Розглянемо, як держава на сьогодні стимулює громадян вкладати свої вільні кошти в інвестування економіки країни. Відповідно до закону⁴ до складу загального оподаткованого доходу фізичних осіб входять доходи у вигляді відсотків (дисконтних доходів), дивідендів і роялті, виграшів і призів (ст. 4.2.12.); а також інвестиційний прибуток від здійснення платни-

² Бочаров В. В. Корпоративные финансы / В. В. Бочаров, В. Е. Леонтьев. – СПб.: Питер, 2004. – С. 68.

³ Про акціонерні товариства: закон України від 17.09.2008 № 514-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

⁴ Про податок з доходів фізичних осіб : закон України від 22.05.2003 № 889-IV зі змінами та доповненнями.

ком податку операцій із цінними паперами й корпоративними правами (ст. 4.2.13.). Ця норма закону набирає чинності з 2010 р.

При цьому ставка податку визначена у розмірі 5 % від об'єкта оподаткування, нарахованого податковим агентом, як: 1) процент на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок (у тому числі картковий рахунок); 2) процентний або дисконтний дохід за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом; 3) процент на вклад (внесок) до кредитної спілки; 4) інвестиційний дохід, який виплачується компанією, що управляє активами інституту спільного інвестування; 5) дохід за іпотечним сертифікатом участі, іпотечним сертифікатом з фіксованою дохідністю (ст. 7).

Отже, відповідно до чинних норм закону доходи, отримані у вигляді дивідендів, підпадають під ставку оподаткування не 5, а 15 %. Фактично в законі закладені норми, які порушують принцип нейтральності прибуткового оподаткування, а саме: оподаткування одного виду доходів має здійснюватися в однакових розмірах. Очевидно, що держава штучно створює бар'єри для залучення вільних коштів населення в реальний сектор економіки через інститути фондового ринку у формі підвищеної ставки податку на дивіденди в порівнянні з іншими видами пасивних податків, зокрема депозитів по банківських вкладах. У цьому випадку ми не розглядаємо питання обґрунтування розміру ставки податку, оскільки в більшості західних країн такий вид доходів (доходи від вкладення капіталів) обкладається податком за ставками 25–30 %⁵ і, можливо, у подальшому виникне потреба підвищення ставки зазначеного податку через необхідність інтегрування України у світову економіку.

Крім того, такий порядок суперечить правилам визначення оподаткованого доходу в концепції сукупного доходу, оскільки він створює стимули для виплати частини заробітної плати, особливо вищому менеджменту фінансових установ, у формі неоподатковуваних процентів. Негативними наслідками звільнення відсоткових доходів під оподаткування є, по-перше, забезпечення додаткових податкових пільг заможнішому населенню, яке, на відміну від бідних верств, має значний приріст доходів за рахунок депозитів у банках. По-друге, дискримінація інших джерел та форм отримання доходу, які, на противагу відсотковим, підлягають оподаткуванню (наприклад, здійснення підприємницької діяльності), що порушує принцип справедливості оподаткування.

При цьому вважаємо доцільними й своєчасними податкові новації, закладені в останній редакції проекту Податкового кодексу України, що спрямовані на ліквідацію такого протиріччя. Зокрема, з метою стимулювання інвестиційної діяльності й удосконалення системи оподаткування пасивних доходів впроваджуються однакові умови оподаткування процентів за банківськими депозитами і дивідендів, тобто запропоновано знизити ставку оподаткування дивідендів з 15 до 5 %. Таким чином, будуть створені рівні умови для оподаткування аналогічних видів доходів фізичних

⁵ Коляда Т. А. Оподаткування процентних доходів за депозитами населення в банках / Т. А. Коляда // Економіка України. – 2004. – № 4 (509). – С. 34.

осіб, та у громадян з'явиться реальна альтернатива вибору між банківською сферою й фондовим ринком з погляду ефективності вкладення вільних коштів.

Не можна залишити поза увагою й пропорційний податок, що справляється з доходів громадян в Україні з 2004 р. Запровадження плоскої шкали оподаткування необхідно розглядати переважно як вимушений захід, спричинений тим, що в специфічних умовах окремих постсоціалістичних країн прогресивний податок виявився нездатним чинити корегуючий вплив на соціальне розшарування суспільства. Внаслідок трансформації частини заробітної плати у процентні доходи її виплати неврахованою готівкою та застосування інших методів приховування доходів заможні верстви населення мають можливість суттєво зменшувати свої податкові зобов'язання, тому основними платниками податку стають громадяни з низькими та середніми доходами.

За цих умов пропорційний податок на доходи громадян має сприяти виконанню таких завдань: а) виявити доходи, що приховувалися; б) поступово змінити модель поведінки платників, сприяти формуванню нових податкових традицій і культури; в) зменшити податковий тягар на законослухняних платників.

Варто зазначити, що у вітчизняній практиці, на відміну від зарубіжної, поставлені завдання майже не виконані. Перешкодою для цього є половинчастий характер проведення реформ у податковій сфері. Так, запровадження пропорційної ставки податку на доходи фізичних осіб повинно було поєднуватися із введенням єдиного соціального податку, що реально сприяло б виведенню зарплат "із тіні". Однак досі точаться дискусії щодо доцільності запровадження єдиного соціального податку. Отже, намічених цілей реформа прибуткового оподаткування поки що не досягла.

Вважаємо, що використання прогресивної шкали оподаткування сприятиме реалізації принципів платоспроможності та справедливості. Найскладнішим питанням при цьому є рівень прогресії оподаткування. Основою для використання прогресивної шкали є суттєва диференціація доходів у суспільстві, і чим вища диференціація, тим більшою має бути прогресія, однак, з другого боку, вона обмежена тим, що платники з високими доходами – це зазвичай найпродуктивніша частина суспільства, для якої надмірне оподаткування є необґрунтованим. Проводячи податкову політику, необхідно враховувати економічні, соціально-політичні, психологічні фактори. Це можна зробити, ефективно поєднуючи вирішення проблеми неоподаткованого мінімуму, рівня і ставок оподаткування.

Слід погодитися з думкою В. П. Вишневського, що в прибутковому оподаткуванні розподіл тягаря серед фізичних осіб з різним рівнем платоспроможності більшою мірою є наслідком впливу соціально-політичних чинників, ніж економічних з позиції концепції рівності жертви⁶. Однак навіть

⁶Налогообложение: теории, проблемы, решения / В.П. Вишневский, А. С. Веткин, Е. Н. Вишневская и др.; под общ. ред. В.П. Вишневского. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2006. – С. 90.

із врахуванням наведеної аргументації навряд чи можна назвати такий рівень прийнятним для соціальної держави.

Тому реалізації принципів справедливості й платоспроможності відповідало б установлення неоподаткованого мінімуму на рівні прожиткового для всіх платників незалежно від розміру та джерела походження доходів. Аналогічні пропозиції знаходимо у працях А. М. Соколовської⁷, Ю. Б. Іванова⁸, А. І. Крисоватого⁹.

Це, безумовно, призведе до досить відчутних втрат місцевих бюджетів, однак вони частково відшкодуються, насамперед, за рахунок підвищення платоспроможного попиту населення, що сприятиме зростанню надходжень до державного бюджету непрямих податків внаслідок збільшення обсягів продажу організаціями й підприємцями кінцевим споживачам, а також збільшення надходжень до бюджету податку на прибуток підприємств і податку на доходи індивідуальних підприємців завдяки росту обсягів продажу. Крім того, звільнення від оподаткування величини прожиткового мінімуму, з одного боку, дасть змогу забезпечити прогресивність податку на доходи фізичних осіб, а з другого – виведе з оподаткування доходи великої частини населення, що істотно спростить адміністрування податку¹⁰.

Ми підтримуємо пропозицію Ю. Б. Іванова щодо покриття втрат місцевих бюджетів від запровадження неоподаткованого мінімуму за рахунок збільшення інших податкових надходжень, зокрема, введення податку на майно чи від ресурсних платежів, частка яких у доходах бюджетів є невинуватою низькою у порівнянні з країнами ЄС¹¹.

У контексті викладеного аналізу пропонуємо встановити прогресивну шкалу податку на доходи фізичних осіб (варіант простої прогресії): доходи від одного до двох прожиткових мінімумів (далі за текстом – ПМ) обкладати за ставкою 15 % (із суми перевищення над ПМ); доходи від двох до шести ПМ – обкладати за ставкою 20 % (із суми перевищення над ПМ); доходи, що перевищують 6 ПМ, обкладати за ставкою 25 % (із суми перевищення над ПМ). Вибір прожиткового мінімуму як основи для величини

⁷ Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення / А. М. Соколовська. – К.: Знання-Прес, 2004. – С. 257.

⁸ Иванов Ю. Б. Налогообложение доходов физических лиц: проблемы реформирования регулирующих механизмов социального характера // Налогообложение: проблемы науки и практики: монография / Ю. Б. Иванов. – Х.: ИД “ИНЖЕК”, 2006. – С. 172.

⁹ Крисоватый А. И. Моделирование векторов реформирования налоговой политики // Налогообложение: проблемы науки и практики: монография / Крисоватый А. И. – Х.: ИД “ИНЖЕК”, 2006. – С. 102.

¹⁰ Мельник В. М. Фіскальна ефективність податку з доходів фізичних осіб в Україні: можливості зростання / В. М. Мельник // Фінанси України. – 2007. – № 12. – С. 38–48.

¹¹ Иванов Ю. Б. Налогообложение доходов физических лиц: проблемы реформирования регулирующих механизмов социального характера // Налогообложение: проблемы науки и практики: монография / Ю. Б. Иванов. – Х.: ИД “ИНЖЕК”, 2006. – С. 173.

оподатковуваного доходу у шкалі зумовлений тим, що він переглядається та затверджується Верховною Радою України, виходячи із потреб громадян та можливостей економіки. Для розрахунків слід застосовувати величину прожиткового мінімуму для працездатної особи.

Сьогодні однією з головних проблем як для розвитку корпорації, так і країни загалом є нестача інвестиційних ресурсів. Хоча під інвестиціями розуміють не лише грошові кошти, а також майнові та інтелектуальні цінності, однак здебільшого саме наявність коштів є основною запорукою розвитку будь-якого підприємства чи фірми. Тому створення державою умов для вкладання інвесторами вільних грошових коштів у високодохідні фінансові активи є нагальним завданням для уряду країни як щодо подолання кризи, так і для відродження економіки.

Серед основних факторів, що впливають на темпи зростання інвестицій, є співвідношення розподілу доходу на споживання та накопичення (заощадження). Так, в умовах низьких доходів населення основна їх частка (майже 80 %) спрямовується на споживання. Тому зростання доходів громадян спричиняє підвищення частки, призначеної для заощаджень, які безпосередньо є джерелом інвестиційних ресурсів. Крім того, існує пряма залежність між зростанням питомої ваги заощаджень у загальному обсязі доходів і збільшенням обсягів інвестицій та навпаки. Однак така тенденція існуватиме за умови забезпечення державних гарантій стосовно збереження заощаджень громадян, що стає стимулом для активізації інвестиційної діяльності. У цьому контексті запровадження Національним банком України обмежень стосовно дострокового вилучення строкових депозитних вкладень населення у комерційних банках як одного із заходів призупинення відтоку коштів із банківської системи можна вважати додатковим ризиком щодо скорочення інвестицій з боку громадян в економіку країни та втрати довіри до фінансових інститутів.

Не визначальним, але суттєвим фактором впливу на темпи росту інвестицій можуть бути ставки оподаткування пасивних доходів громадян, оскільки інвестора насамперед цікавить чистий дохід від вкладання вільних коштів, а не його валовий дохід від таких операцій.

Необхідно наголосити, що у зв'язку з падінням темпів розвитку економіки істотно зменшується фонд оплати праці, а відтак і прибутковий податок з громадян, що є основою формування місцевих бюджетів.

Незважаючи на колапс, що виник в інвестиційній сфері України, необхідно визначити так звані точки росту і відтак — напрями відродження корпорацій та економіки в цілому. Саме збільшення обсягів фінансових ресурсів домогосподарств можна вважати одним із таких пріоритетних напрямків стабілізації інвестиційної сфери. Так, середня пенсія за 2008 р. (до грудня 2007 р.) зросла на 49 %, заробітна плата у бюджетній сфері (і це при мінімальній зарплаті 545 грн., а не 605 грн.) — на 30,2 %. Отже, фізичні особи шукатимуть способи збереження та збільшення своїх доходів. Саме такою альтернативою може бути вкладання коштів у корпоративні права або у банківський сектор за умови відродження довіри до нього та надання відповідних гарантій з боку уряду.

Тому вважаємо за доцільне, починаючи з наступного бюджетного року, запровадити зазначені новації щодо удосконалення справляння податку з доходів фізичних осіб з метою поживлення інвестиційного клімату в державі та стимулювання зростання доходів населення завдяки зменшенню податкового тиску на незначні за розмірами доходи населення. Що стосується відродження економіки, то відповідно до теорії антикризової політики головна увага зосереджується на формуванні у країні ефективного попиту. Це може бути реалізовано як за рахунок збільшення державних видатків на соціальні програми та економічну діяльність, так і шляхом неінфляційної емісії. Тобто держава повинна пропонувати достатню кількість коштів, а не обмежувати грошову масу в обігу та спрямовувати ці кошти в інвестиційні проекти. Таким чином, вирішується одночасно проблема зайнятості населення та зростання доходів домогосподарств як потенційних інвесторів реального сектора економіки.